

ویژگی‌های شخصیتی و گرایش به سو مصرف مواد در دانش‌آموزان دبیرستانی

سمیه منصوری*، نرگس بیاتی اشگفتکی

کارشناسی ارشد روانشناسی عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان، خوراسگان، ایران

چکیده

این پژوهش باهدف پیش‌بینی گرایش به مصرف مواد در دانش‌آموزان مقطع دبیرستان از طریق ویژگی‌های شخصیتی بود. در این پژوهش ۴۰۰ نفر از دانش‌آموزان دبیرستانی شهر اصفهان با روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای انتخاب شدند و مقیاس آمادگی برای اعتیاد و پرسشنامه پنج عامل عمده شخصیت نئو را تکمیل کردند. تحلیل داده‌ها با استفاده از تحلیل رگرسیون نشان داد ویژگی‌های شخصیتی عوامل روان رنجوری، برون‌گرایی و گشودگی قادر به پیش‌بینی گرایش به سو مصرف مواد بودند.

کلیدواژه‌ها: سوء مصرف مواد؛ ویژگی‌های شخصیتی؛ دانش‌آموزان دبیرستانی**مقدمه**

وابستگی به مواد، مجموعه‌ای از علایم شناختی، رفتاری و فیزیولوژیکی است و حاکی از آن می‌باشد که فرد علی‌رغم داشتن مسائل قابل ملاحظه مرتبط با مواد به مصرف آن ادامه می‌دهد و باعث ایجاد الگویی از مصرف تکراری می‌شود که معمولاً منجر به تحمل، محرومیت و رفتار اجباری مصرف مواد در فرد می‌شود. تحقیقات نشان می‌دهد که اعتیاد به مواد مخدر چند وجهی یا چند عاملی است و عوامل مختلف روانی، اجتماعی، فرهنگی و ژنتیکی در این زمینه دخیل است (سادوک و سادوک، ۱۳۸۸). با توجه به اینکه سوء مصرف مواد موضوعی پیچیده و دارای ابعاد گوناگون می‌باشد، هر نوع برخورد و مداخله در این زمینه مستلزم اقدام و پژوهش گسترده است. تحقیقات نشان داده است که ویژگی‌های شخصیتی از عوامل سبب‌شناختی مهم در گرایش به رفتارهای پرخطر از جمله مصرف سیگار، مصرف الکل، مصرف مواد و فعالیت جنسی ناپایم به شمار می‌رود (پولیمنی و مورو گرونرت، ۲۰۱۰). یکی از قوی‌ترین عوامل روان شناختی پیش‌بینی کننده و رفتارهای پرخطر از جمله سوء مصرف مواد، شخصیت است. الگوهای شخصیتی متاثر از جهت‌گیری تحولی شخصیت می‌باشند. تحقیقات زیادی نشان داده اند که معتادان غالباً دارای مشکلات شخصیتی هستند (ساراسون و ساراسون، ۱۳۸۲). این مشکلات می‌توانند ریشه در مولفه‌های بنیادین شخصیت داشته باشند. به همین خاطر بخش عظیمی از تحقیقات در مورد اعتیاد بر موضوع شخصیت افراد معتاد و مولفه‌های شخصیتی آنها تمرکز دارد. از جدیدترین نظریه‌های شخصیت و مدل‌های سنجش مولفه‌های شخصیتی، الگوی پنج عاملی است که بویژه با کارهای کاستا و مک کری شناخته شده است. پرسشنامه معروف آنها آزمون نئو (NEO) است. تحقیقات مختلف داخلی و خارجی به نتایج تقریباً یکسانی دست یافته‌اند از جمله اینکه افراد دارای سوء مصرف مواد، در حوزه عصبیت نمرات بالاتر و در حوزه‌های وجدانی بودن، توافق و برون‌گرایی نمرات پایین تری نسبت به گروه بهنجار کسب کرده اند (فیشر و الیاس، ۱۹۹۸). پژوهش‌ها نشان می‌دهند بیش از ۹۰ درصد از سوء مصرف کنندگان، مصرف مواد را از نوجوانی آغاز می‌کنند و از سوی دیگر ویژگی‌های شخصیتی به عنوان متغیرهای زمینه ساز و تعدیل کننده، نقش مهمی را در شروع و ادامه سوء مصرف مواد مخدر در گروه‌های سنی، جنسی و فرهنگی مختلف ایفا می‌کنند. تئوری استعداد اعتیاد بیان می‌کند که برخی از افراد مستعد اعتیاد هستند و اگر در معرض آن قرار بگیرند مبتلا می‌شوند در حالی که اگر کسی استعداد نداشته باشد، مبتلا نمی‌شود حتی ممکن است در معرض مواد مخدر قرار بگیرد و تجربه مصرف هم داشته باشد ولی معتاد نشود. طبق اطلاعات موجود ۵ تا ۱۰ درصد افراد جامعه مستعد اعتیاد هستند (پیران، ۱۳۷۶؛ به نقل از زینالی و وحدت، ۱۳۸۵). نوجوانان افسرده، مضطرب و نا آرام از گرایش و آمادگی بیشتری برخوردارند. از سوی دیگر آرمانگرایی و عدم واقع بینی در میان جوانان، شرایطی را پدید می‌آورد که شخص را به سوی دام اعتیاد سوق می‌دهد (زرگر و غفاری، ۱۳۸۵).

به علاوه گزارش‌های تحقیقاتی دیگر نشان می‌دهد که افراد معتاد در موارد دیگری چون افسردگی، منبع کنترل بیرونی، جامعه رنجوری و اعتماد به نفس بر پایه اطلاعات به دست آمده از پرسشنامه‌های دارای اعتبار، نمرات بالاتری کسب می‌کنند. بر سر تقدم این

* پست الکترونیک نویسنده مسئول: somaye_mansoori62@yahoo.com

مشکلات بر اعتیاد (اولیه) و یا پدیدآیی آنها بر اثر اعتیاد (ثانویه) دو دیدگاه متفاوت مطرح شده است. در دیدگاه اول عقیده بر این است که هرگونه اختلال در معتادان مقدم بر اعتیاد است در دیگر دیدگاه، چنین بیان میشود که اعتیاد خود می‌تواند پدیدآورنده مشکلات روانی از جمله اضطراب و افسردگی باشد. چند دسته اختلال از جمله افسردگی، اضطراب، اختلال شخصیت، گرایش به خطر پذیری و گرایش به منبع کنترل بیرونی از زمره عواملی هستند که نسبت به دیگر اختلالات به عنوان عوامل آسیب‌ناختی روانی و ویژگی‌های شخصیتی معتادان نظر و توجه بیشتری را به خود جلب نموده است. باور بر این است که تقدم عوامل مذکور بر وقوع وابستگی ممکن است آنها را در زمره عوامل پدیدآورنده اعتیاد قرار بدهد (گلپور، آتش پور و آقایی، ۱۳۸۱).

همانطور که ملاحظه می‌شود رویکردهای اخیر قویاً به وجود آمادگی و استعداد برای قبول و مصرف مواد تاکید می‌کنند. خصوصیات شخصی که با مصرف مواد رابطه دارند عبارتند از: اظهاروجود پایین، عزت نفس پایین، اطمینان به خود پایین، امنیت اجتماعی پایین و مرکز کنترل بیرونی (اجر، ۱۹۹۱، به نقل از زینالی و وحدت، ۱۳۸۵). با توجه به اهمیت پیشگیری از سوء مصرف مواد در نوجوانان و جوانان این پژوهش در صدد پاسخ‌گویی به این سوال است که آیا بین ویژگی‌های شخصیتی و پیش‌بینی گرایش به مواد رابطه معناداری وجود دارد؟

روش

شرکت‌کنندگان

جامعه آماری پژوهش حاضر شامل کل دانش‌آموزان دبیرستانی شاغل به تحصیل در پنج ناحیه آموزش و پرورش شهر اصفهان در سال تحصیلی ۹۳-۹۴ در نظر گرفته شد. از این جامعه نمونه ای ۴۰۰ نفره با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای انتخاب شد، به این ترتیب که از پنج ناحیه آموزش و پرورش شهر اصفهان، دو ناحیه (شامل ناحیه ۴ و ۵ آموزش و پرورش) به صورت تصادفی انتخاب، سپس از هر ناحیه به صورت تصادفی ۴ دبیرستان (یک دبیرستان دولتی دخترانه و یک دبیرستان غیرانتفاعی دخترانه، یک دبیرستان دولتی پسرانه و یک دبیرستان غیرانتفاعی پسرانه) انتخاب شدند. در نهایت از هر دبیرستان یک کلاس به صورت تصادفی انتخاب و کل دانش‌آموزان هر کلاس به عنوان نمونه انتخاب شدند.

ابزار

۱) مقیاس گرایش به مصرف مواد (IAPS): پرسشنامه ای که در تحقیق حاضر بکار گرفته شد مقیاس ایرانی آمادگی اعتیاد (زرگر، ۱۳۸۵) است که با توجه به شرایط روانی- اجتماعی جامعه ایرانی ساخته شد. این پرسشنامه از دو عامل تشکیل شده و دارای ۳۶ ماده به اضافه ۵ ماده دروغ سنج می‌باشد. در عامل اول (آمادگی فعال) بیشترین ماده‌ها به ترتیب مربوط به رفتارهای ضد اجتماعی، میل به مصرف مواد نگرش مثبت به مواد، افسردگی و هیجان خواهی می‌باشد و در عامل دوم (آمادگی منفعل) بیشترین ماده‌ها مربوط به عدم ابراز وجود و افسردگی می‌باشند. جهت محاسبه اعتبار این مقیاس از اعتبار ملاک بیرونی و اعتبار سازه استفاده شده است در اعتبار ملاک پرسشنامه آمادگی اعتیاد و گروه معتاد و غیر معتاد را به خوبی از یکدیگر تمیز داده است. اعتبار سازه مقیاس از طریق همبسته کردن با مقیاس ۲۵-SCL، ۰/۴۵ محاسبه شده است که در سطح کمتر از ۰/۰۰۱ معنی دار بود. پایایی مقیاس با روش آلفای کرونباخ (۰/۹۰) محاسبه شد. فرم خارجی مقیاس آمادگی اعتیاد توسط وید و بوچر ساخته شد.

۲) پرسشنامه پنج عامل بزرگ شخصیت (NEO): این پرسشنامه پنج عامل بزرگ شخصیت شامل روان‌رنجوری، برون‌گرایی، گشودگی، موافق بودن و با وجدان بودن را مورد سنجش قرار می‌دهد و فرم کوتاه آن که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته دارای ۶۰ سوال می‌باشد. این پرسشنامه توسط کاستاومک‌کری، با مقیاس پنج‌درجه‌ای (کاملاً مخالفم = ۰ تا کاملاً موافقم = ۴) ارائه شده و ابعاد مختلف شخصیت را به صورت جداگانه مورد سنجش قرار می‌دهد. این پرسشنامه به طور مکرر توسط پژوهشگران مختلف در داخل و خارج کشور استفاده گردیده است و روایی آن مورد تایید می‌باشد. حق‌شناس در تحقیقی بر روی ۵۰۲ نفر، ضرایب آلفای مربوط به هر یک از ابعاد این پرسشنامه را به ترتیب برای روان‌رنجوری، برون‌گرایی، گشودگی، موافق بودن و با وجدان بودن برابر با ۰/۸۱، ۰/۷۱، ۰/۵۷، ۰/۷۱ و ۰/۸۳ به دست آورد. در پژوهش حاضر نیز آلفای کرونباخ پنج خرده مقیاس روان‌رنجوری، برون‌گرایی، گشودگی، موافق بودن و با وجدان بودن برابر با ۰/۸۷، ۰/۶۸، ۰/۷۱ و ۰/۸۷ به دست آمد.

شیوه اجرا

پس از انتخاب نمونه پژوهش، ابزارهای سنجش در اختیار شرکت کنندگان قرار گرفت و از آنها خواسته شد در صورت داشتن تمایل ابزارهای پژوهش را تکمیل کنند. اجرای پرسشنامه‌های این پژوهش به صورت خود گزارش‌دهی بوده است. به این ترتیب که در آغاز هر پرسشنامه توصیفی خلاصه در اختیار افراد قرار گرفته تا مطالعه نموده و سپس اقدام به پاسخگویی به پرسشنامه‌ها نمایند. پس از جمع‌آوری پرسشنامه‌ها تک تک پرسشنامه‌ها از نظر صحت پاسخگویی به طور دقیق مورد بررسی قرار گرفته تا پرسشنامه‌های ناقص جدا شوند، سپس داده‌های مورد نیاز برای بررسی اهداف و فرضیه‌های پژوهش از پرسشنامه‌ها استخراج و مورد تحلیل آماری قرار گرفته است.

نتایج

در مرحله اول این مطالعه رابطه بین پنج عامل بزرگ شخصیت (روان‌رنجوری، برون‌گرایی، گشودگی، موافق بودن و با وجدان بودن) با گرایش به سوء مصرف با روش همبستگی انجام شد، که نشان داد از بین پنج عامل بزرگ شخصیت، فقط روان‌رنجوری، برون‌گرایی و گشودگی با گرایش به مصرف مواد دارای همبستگی معنادار هستند و موافق بودن و با وجدان بودن با گرایش به مصرف مواد رابطه معناداری نداشته‌اند نتایج در جدول ۱ ارائه شده است.

جدول ۱

رابطه بین پنج عامل بزرگ شخصیت با گرایش به سوء مصرف مواد

| گرایش به سوء مصرف مواد | | پنج عامل بزرگ شخصیت |
|------------------------|-------|---------------------|
| P | R | |
| <۰/۰۰۱ | ۰/۳۴ | روان رنجوری |
| ۰/۰۲ | ۰/۱۲ | برون گرایی |
| <۰/۰۰۱ | ۰/۲۸ | گشودگی |
| ۰/۲۹ | -۰/۰۵ | موافق بودن |
| ۰/۵۱ | ۰/۰۳ | با وجدان بودن |

در ادامه جهت تعیین پیش‌بینی گرایش به سوء مصرف مواد از طریق ویژگی‌های شخصیتی از روش رگرسیون خطی استفاده شد. برای انجام تحلیل رگرسیون از روش گام به گام استفاده شد. نتایج در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲

پیش‌بینی گرایش به سوء مصرف مواد از طریق ویژگی‌های شخصیتی

| F | R | R ² | P | t | β | SE | B | ویژگی‌های شخصیتی |
|---------|-------|----------------|--------|-------|-------|------|-------|------------------|
| | ۰/۴۴۲ | ۰/۱۹۵ | <۰/۰۰۱ | ۲۰/۳۴ | - | ۲/۵۴ | ۵۱/۳۹ | مقدار ثابت |
| | | | <۰/۰۰۱ | -۶/۹۷ | -۰/۳۲ | ۰/۰۴ | -۰/۲۶ | روان‌رنجوری |
| ۱۹/۱۱** | | | ۰/۰۰۷ | -۲/۷ | -۰/۱۲ | ۰/۰۴ | -۰/۱ | برون‌گرایی |
| | | | <۰/۰۰۱ | -۵/۵ | -۰/۲۵ | ۰/۰۴ | -۰/۲۲ | گشودگی |
| | | | ۰/۳۳ | -۰/۹۷ | -۰/۰۴ | ۰/۰۴ | -۰/۰۴ | موافق بودن |
| | | | ۰/۹۷ | ۰/۰۴ | ۰/۰۰۲ | ۰/۰۴ | ۰/۰۰۱ | با وجدان بودن |

چنانچه در جدول ۲ مشاهده می‌شود، از پنج عامل بزرگ شخصیت، روان‌رنجوری ($\beta = -0.32, p=0.01$)، برون‌گرایی ($\beta = -0.12, p=0.01$) و گشودگی ($\beta = -0.25, p=0.05$) پیش‌بینی‌کننده‌های گرایش به سوء مصرف مواد بوده‌اند.

بحث

این پژوهش با هدف پیش‌بینی گرایش به سوء مصرف مواد از طریق ویژگی‌های شخصیتی انجام شد. نتایج نشان داد بین پنج عامل بزرگ شخصیت (روان‌رنجوری، برون‌گرایی، گشودگی، موافق‌بودن و با وجدان‌بودن) با گرایش به سوء مصرف مواد رابطه وجود دارد. این یافته همسو با یافته‌های پژوهش آدرم و همکاران (۱۳۸۹)، ارجی پهلوان‌زاده (۱۳۸۹)، اسمیت‌برگ و وسترمیر (۲۰۰۵)، افشاری و همکاران (۱۳۹۰)، تمیزی (۱۳۸۰)، دیزوپیرتس (۱۹۹۷) و فتحی و همکاران (۱۳۸۹) می‌باشد. همچنین در مطالعاتی که به وسیله پرسشنامه نئو در مورد معتادین انجام شده وجود ویژگی‌های شخصیتی توسط فیشر و الیاس (۱۹۹۸)، کوایرک و مک کرومیک (۱۹۹۸) و مال و همکاران (۱۹۹۵) مورد تایید قرار گرفته است.

نتایج نشان داد روان‌رنجوری، برون‌گرایی و گشودگی قادر به پیش‌بینی گرایش به سوء مصرف مواد هستند. با توجه به نتایج حاضر نوجوانانی که دارای نشانه‌های شخصیت روان‌رنجور یعنی احساسات منفی، عدم ثبات عاطفی، کمروبی و بدبینی و عزت نفس پایین هستند ممکن است گرایش بیشتری به مواد مخدر پیدا کنند زیرا مواد مخدر داروی آرامبخش بوده و حداقل می‌توانند ساعاتی فرد را در آرامش نگه دارد تا بتواند از این آشفتگی‌های روانی برای مدتی رهایی یابد.

اما نوجوانانی با جهت‌گیری برون‌گرایی که دارای ویژگی‌های احساس‌جویی، ریسک‌پذیری و خوش‌بین بودن هستند نیاز به تحریک بیشتری از جانب منابع بیرونی دارند و ممکن است مواد را به عنوان عامل تحریک جدید یا بیرونی استفاده کنند. نداشتن تعصب و تنوع‌خواهی که نشانه‌های رایج ویژگی شخصیتی گشودگی هستند می‌تواند عامل گرایش نوجوانان به مصرف مواد باشند. نبود تعصب بر باورها که نشانه شخصیت گشوده است عامل مهمی در گرایش نوجوانان به سمت مواد می‌باشد زیرا عدم شکل‌گیری و نبود ثبات بر روی باورها و همچنین دارا بودن حس کنجکاوی و تنوع‌طلبی، نوجوان را ترغیب به استفاده از مواد برای ارضا حس کنجکاوی و داشتن تجربه‌های گوناگون و جدید می‌کند. بنابراین ویژگی‌های شخصیتی همیشه به عنوان اصلی‌ترین متغیر زمینه‌ساز و تعدیل‌کننده نقش اصلی را در شروع و ادامه سوء مصرف مواد در گروه‌های جنسی ایفا می‌کند و این موضوع در پژوهش اسوادی (۱۹۹۹) نیز گزارش داده شده است.

منابع

- تمیزی، مریم. (۱۳۸۰). بررسی و مقایسه ویژگی‌های شخصیتی و دموگرافیک معتادان مراجعه‌کننده به مرکز درمان سرپایی اعتیاد اصفهان با افراد عادی. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان
- حق شناس، حسن. (۱۳۹۸). طرح پنج عامل ویژگی‌های شخصیت (راهنمای تفسیر و هنجاریابی آزمون $NEO-PI-R, FFI-NEO$). شیراز: انتشارات دانشگاه علوم پزشکی شیراز
- زرگر، یدالله. (۱۳۸۰). بررسی همه‌گیرشناسی مصرف سیگار در کارکنان ادارات دولتی‌هاواز و مقایسه اثر بخشی روشهای رفتاری ریتاری آموزشی و رفتاری- دارویی در ترک سیگار با کنترل سن، سالهای مصرف و هیجان خواهی. رساله دکتری، دانشگاه شهید چمران اهواز.
- زینالی، علی و وحدت، رقیه. (۱۳۸۵). بررسی زمینه‌های پیش‌اعتیاد معتادان و مقایسه آن با افراد سالم و غیرمعتاد. مجموعه مقالات همایش اعتیاد، جرم یا بیماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد مسجد سلیمان. ۱۲۲-۱۳۰.
- بنجامین سادوک و سادوک وبرجینیا. (؟؟). چکیده روان‌پزشکی. ترجمه پورافکاری (۱۳۸۰). چاپ اول. تهران: انتشارات آزاده
- سارسون، ایروین؛ سارسون، جی و باربارا، آر. (؟؟). روانشناسی مرضی. ترجمه بهمن بخاریان، محمدعلی اصغری مقدم و محسن دهقانی. تهران: رشد.
- COSTA, p. t., & mcare, r. r. (1999). *Vised neo personality inventory (neo-Pi-r) and the five factor resources inc : u.s.a publishing inventory (neo-ffi). professional manual.psychological assessment*
- Fisher, L. A., ElisaI, Ritza. K. (1998). Peridicting relapse to substance abuse as affection personality dimensions. Alcohol critical experimental research 1998 aug, 22
- Polimeni, A. M., Moore, S. M., & Gruenet, S. (2010). MMPI – 2profiles of clients with substance dependencies accessing a threapeatic community treatment facility, *Electronic Journal of Applied Psychology*, ??, ???.
- Schilt, Gomberg, E. (1991). *Drugs and Behaviour: A Soucebook for the Helping Professions*. Sage. London.